

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Географія як важливий компонент шкільної освіти уявляє собою систему базових знань, умінь і навичок та ставлень відібраних з фундаментальної географічної науки. Географія – наука давня і разом з тим одночасно молода: зараз вона вирішує зовсім інші завдання, ніж у минулому. Протягом довгого часу це була описово-пізнавальна наука, завдання якої зводилися до відкриття і описування раніше невідомих країн і земель.

Сучасна географія – це ціла система наук, що робить її поліпредметною. В навчальному плані шкільна географія – єдиний предмет, що розкриває сутність і закономірності просторово-часової диференціації географічної оболонки як природно-екологічної та соціально-економічної системи. Вона має тісні зв'язки з природничими, суспільними, економічними, екологічними, філософськими, культурологічними, релігійними, психологічними і педагогічними дисциплінами, виконуючи функції інтегрованої галузі знань.

Географія забезпечує формування географічної, політичної, економічної, екологічної культури учнів, які є важливими складовими загальнонародської культури. Саме географія має можливості навчити учнів бачити, розуміти і оцінювати складну систему взаємозв'язків між людьми, територією та компонентами природи. Тобто розкриття географічної картини світу відбувається на основі пояснення загальної географічної моделі дійсності (науковий зміст) та індивідуального бачення світу, що створюється кожним здобувачем освіти. Це повністю відповідає завданню особистісно орієнтованого навчання. Реалізація особистісно орієнтованого навчання потребує розробки такого змісту освіти, в який включається не тільки наукові знання, але й методи пізнання, оптимальні форми взаємодії учасників освітнього процесу (учителів, учнів, батьків, представників громадкості).

Сучасний етап в розробці змісту шкільної географії характеризується впровадженням Концепції Нової української школи (Нова українська школа, 2016) її побудови на основі врахування загально-педагогічних та специфічних принципів відбору навчального матеріалу, а також основних напрямів його оновлення за рахунок гуманізації та індивідуалізації освіти; впровадження інноваційних педагогічних технологій, головною метою яких є підвищення ефективності освітнього процесу, гарантування досягнення учнями запланованих позитивних результатів навчання.

Зазначимо, що на початку ХХІ-го століття в модельних і навчальних програмах та підручниках з географії чітко простежувалися вимоги до розкриття основних компонентів оновленого Державного стандарту базової середньої освіти (Державний стандарт, 2020). Це формування досвіду базових знань, умінь, навичок, творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до предметів та явищ навколишнього середовища.

Враховуючи наявність у процесі навчання географії специфічних цілей у формуванні складових загальнолюдської культури, переконань про територіальну взаємодію природи, людини і суспільства, специфічних джерел знань, загально-педагогічні технології набувають особливих рис в освітньому педагогічному досвіді творчих вчителів.

Загальні положення теорії та методики навчання географії у формуванні географічних понять можна звести до такого:

1. Основними вимогами до формування географічних понять є спостереження предметів і явищ, виділення істотних ознак понять уточнення їх змісту, складання визначення, поглиблення і застосування.

2. Виявлення співвідношення географічних понять.

3. Вибір шляху формування географічних понять.

4. Застосування прийомів розумової діяльності – порівняння, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення, аналогія, гіпотеза, та ін.

Успішному формуванню географічних понять сприяють деякі психолого-педагогічні умови. Під психолого-педагогічними умовами треба розуміти дидактичні основи навчального процесу, а саме: зміст освіти, принципи навчання, його методи та організаційні форми, розвиток пізнавальних інтересів і здібностей учнів, формування національної свідомості, зв'язок навчання з політичною освітою, підготовка здобувачів освіти до майбутньої практичної діяльності, до здобування подальшої освіти, до самоосвіти, а також психологічні особливості дитини (розвиток уваги, пам'яті, уяви, мислення і мови).

Виходячи із специфіки процесу навчання географії і психологічних особливостей дитини-підлітка, в процесі формування системи базових знань, умінь, навичок, ставлень слід додержуватись таких психолого-педагогічних умов:

- чіткість визначення формованого географічного поняття, виділення істотних і не істотних ознак;

- попереднє виявлення пропедевтичних знань учнів;

- певна послідовність етапів у формуванні географічних понять, а саме:

- а) вироблення економіко-географічних уявлень чуттєвої основи понять;

- б) усвідомлення істотних ознак понять у процесі уточнення їх змісту, засвоювання визначень;

- в) закріплення, розширення і поглиблення змісту понять через систему вправ (розв'язування теоретичних і практичних завдань), повторювання й узагальнення матеріалу, що сприяє зведенню знань у струнку систему;

- г) перевірка знань, умінь, навичок, ставлень застосовувати поняття в нестандартних умовах – у творчих практичних роботах, під час екскурсій, їх корекція – застосування прийомів активізації розумової діяльності учнів/учениць у процесі засвоювання нових понять.

Як показує практика роботи учителів, однією з найважливіших умов успішного формування понять є чітке визначення їх змісту. Щоб виконати її, вчитель повинен установити істотні ознаки поняття з урахуванням вікових особливостей дітей, їх попередньої підготовки та рівня розвитку пізнавальної

діяльності. Критерії істотності ознак понять – їх необхідність (кожного) і достатність (всіх разом) для розкриття суті та специфіки географічного об'єкту чи явища.

Істотно допомогти у визначенні змісту понять можна за допомогою програми з географії або підручника. Проте без аналізу змісту понять учитель не зможе розв'язати питання про рівень готовності учнів його засвоювати.

Виявити рівень попередньої підготовки учнів можна як до формування нового поняття, так і в процесі розкриття його змісту.

Від складності поняття та рівня попередньої підготовки учнів залежить шлях і послідовність прийомів його формування. Якщо треба підвести учнів до словесних узагальнень на основі спостереження та зведення конкретних і одиничних фактів (наприклад, коли розглядається поняття про географію галузі промисловості), учитель вибирає шлях з переважанням індукції.

А коли учні мають достатній запас уявлень для засвоювання нового поняття, вчитель вибирає шлях з переважанням дедукції (наприклад, коли формується загальне поняття про підприємства з повним металургійним циклом). Ефективність застосування дедуктивного шляху логічного мислення залежить від рівня попередніх знань учнів, які є основою для сприймання нового матеріалу, і ступеня їх підготовленості до узагальнень висновків.

Вибір шляху і послідовність формування понять мають істотне значення і для розвитку зацікавленості учнів засвоювати нові знання.

Урахування ступеня складності поняття та рівня підготовки учнів його засвоювати допоможе вчителю дібрати потрібні навчальні посібники (карти, картини, колекції тощо), а також яскраві географічні описи.

Важливою умовою успішної роботи над засвоюванням понять є попереднє формування уявлень, причому не за допомогою розповіді, бесіди, а в процесі екскурсії, перегляду картин художників, кінофільмів, фотографій, схем, карт або поєднання методів усного викладу з наочним.

Формування понять – це не тільки засвоєння їх змісту, а й застосування при розв'язанні теоретичних і практичних завдань. Тільки в тому поєднанні в учнів вироблятиметься здатність логічно мислити. Через те продумана система завдань і вправ на застосування понять – запорука успішного їх засвоєння.

Одна з найважливіших умов успішного формування понять – активізація розумової діяльності учнів. Тут слід правильно спрямувати логічне мислення учнів: у процесі вивчення нового матеріалу ставити запитання, що потребують аналізу і синтезу, порівнянь, встановлювання зв'язків, узагальнень і визначень; систематично використовувати схеми, діаграми та графіки, що розвивають поняття, розвивають істотні їх ознаки. Треба пам'ятати, що застосування того чи іншого логічного прийому під час викладу навчального матеріалу – взірєць, на якому учні поступово вчать користуватися ним самостійно.

Такі прийоми логічного мислення, як аналіз і синтез, порівняння, узагальнення і абстрагування, аналогія і гіпотеза, що сприяють активізації розумової діяльності учнів, найбільш прийнятні, коли виділяються істотні ознаки предметів і явищ, розчленовується зміст поняття на частини, виявляються взаємозв'язки між ними та причинно-наслідкові зв'язки, розширюється й

закріплюється зміст у процесі формування практичних умінь та навичок.

Отже, врахування психолого-педагогічних умов під час формування понять сприяє свідомому й глибокому розумінню навчального матеріалу, міцному його засвоєнню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи / Група упоряд. : Л. Гриневич та ін.; Заг ред. М. Грищенко. К., 2016. 40 с., іл. [Електронний ресурс] = Режим доступу : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>, вільний (дата звернення: 24 жовтня 2024 р.).
2. Державний стандарт базової середньої освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 [Електронний ресурс] = Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>, вільний (дата звернення: 18 листопада 2020 р.).